

ՀԱՇՈՑԻ ՔԱՌԱՍՆՈՐԴԱՑ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՆԵՐԸ

Ճաշոցի հետաքրքրական մասերէն մէկը կը կազմեն քառասնորդաց շրջանի ընթերցուածները, որոնք ունին իրենց յատուկ յեղաշրջումի պատմութիւնը: Ներկայ յօդուածով մաս առ մաս պիտի քննենք, պարզելով զայն՝ այս հարցով հետաքրքրուող ուսումնասէրներու առջեւ:

Առաջին անգամ մենք չէ որ կը մօտենանք այս խնդրին. մեզմէ առաջ Ֆրանսերէն լեզուով հրատարակուած են Երկու յօդուածներ. առաջինը գրած է Ադոնց, 1927-1928 տարիներուն¹, երկրորդը՝ դադիդացի Բենեդիկտեան Ռընու, որ ինքզինքը նուիրած է հայկական ճաշոցի ուսումնասիրութեան²: Երկու յարգելի յօդուածաղիւրներն ալ շատ յստակ դիժեւորու մէջ կը ներկայացնեն հարցը. մեր ըրածը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ամփոփել անոնց ըստծը, ջանալով աւելի լայնօրէն քննել ձեռագիր ճաշոցներու մէջ կատարուած յեղաշրջումը, տեսնել յարակից անախպ աղբիւրներ, ինչ որ կը պակսին վերոյիշեալ յօդուածներուն մէջ:

Բուն նիւթին մէջ մտնելէ առաջ, անհրաժեշտ կը նկատենք համառօտ ակնարկ մը տալ ձեռագիր ճաշոցներու, յաջորդաբար աւելի եւս յստակ կերպով ներկայացնելու համար մեր նիւթը:

Ներկայիս ընդհանրացած կարծիքի համաձայն՝ հայկական առաջին ճաշոցը Երուսաղէմէ ստացած է իր ծագումը: Ե. դարու մեր թարգմանիչները ընդունած են Երուսաղէմի աւանդութեան պատկանող ճաշոցը, եւ յունարէնէ թարգմանած են հայերէնի³: Հոն խորագիրները ծայր աս-

տիճան պարզութիւն ունին, եւ Երուսաղէմի մէջ կատարուող Ե. դարու հարապատ ծէսն ու բնաղիւրը կ'աւանդեն մեզի, Յարութեան տաճարին մէջ կամ Զրթենեաց բլուրը, Բեթղէհէմ կամ այլուր: Այս պարզ ու նախնական ճաշոցը դործածած է Հայ Եկեղեցին իր ծագումի օրերէն մինչեւ Ժ-ԺԲ. դար, պահելով զայն անպարտ՝ առանց յաւելումներու: Բարբախտաբար այս խումբին պատկանող բաւական թիւով ճաշոցներ հասած են մեզի. այսպէս՝ Վենետիկի թիւ 1625 ձեռագիրը, Երեւանի թիւ 985ը, Երուսաղէմի թիւ 121ը: Վիեննայի թիւ 3ը, Փարիզի Ազգային մատենադարանի թիւ 44ը, Էւայն, որոնք բոլորն այ՛ կը պատկանին Թ-ԺԲ. դարերու, ընդհանրապէս գրուած երկաթագրով, մազադաթի վրայ:

Մինչ այս ճաշոցը կը պարունակէ մեծ մասամբ տէրուական տօներու ընթերցումներ ու շատ հազուապիսի են հոն սուրբերու տօնակատարութեան սուրճով կարդացուած ընթերցուածները, երեւանիէն երկրորդ ճաշոց մը՝ կազմուած լոկ սուրբերու ընթերցուածներով: Առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ կը կազմէ այս երկրորդ խումբի ճաշոցը, ճշտելու հա-

1. N. ADONTZ, «Les fêtes et les saints de l'Eglise arménienne», *Revue de l'Orient Chrétien*, 26, 1927-1928, p. 243-257.

2. A. RENOUX, «Les lectures quadragesimales du rite arménien», *Revue des études arméniennes*, 1968, p. 231-247.

3. Հմմտ. A. RENOUX, «Le codex Arménien Jérusalem 121», *Patrologia Orientalis*, Tome XXXV, fasc. 1, n° 163.

մար անոր ծաղումը եւ յօրինուածքը, անոր կալմութեան թուականը, ինչ որ մեր նպատակէն հեռու է. այսքան կարելի է ըսել, սակայն, որ այս ձեւի պատկանող ձեռագիրներ՝ երկու մաս ունին, Հայա-դիր եւ Հոռոմադիր կոչուած. առաջինը՝ բաժնուած է Հայկական 12 մամիսներուն համաձայն, ամփոփելով ընդհանրապէս Հայ սուրբերու անուններ. երկրորդը՝ նոյնպէս տարւոյն 12 մամիսներուն հետեւելով, սկսեալ Յունուարէն մինչեւ Դեկտեմբեր, ամփոփած է սուրբերու կանոններ, մեծ մասով յոյն եւ երբեմն լատին եկեղեցւոյ պատկանող:

ԺԲ-ԺԳ. Գորուն մեր ճաշոցը կը կրէ իր երրորդ ու վերջին խմբագրութիւնը, որու խմբագիրը՝ հիմ առնելով առաջին ճաշոցը, կը սահմանէ տարուան բոլոր օրերուն համար յատուկ ընթերցուածներ. երկրորդ խումբի պատկանող սուրբերու կանոնները կը ցրուին Բշ. Գշ. Եշ. Շր. օրերուն վրայ, կը սահմանուին յատուկ ընթերցուածներ Դշ. Ուր. Կիր. օրերուն համար. այսպէս՝ կը ձեւանայ մեր ներկայ ճաշոցը:

Ճաշոցներու պատմութեան այս հարեւանցի ակնարկէն ետք, կ'անցնինք քննելու քառասնորդաց շրջանի ընթերցուածները:

Երեսնամեքու ընթերցուածներ

Վերեւ յիշուած ճաշոցներու առաջին խումբի պատկանող ձեռագիրներուն մէջ, քառասնորդաց շրջանի ընթերցուածները կը ներկայանան մեզի բոլորովին եղական կերպով: Բուն քառասնորդաց ընթերցուածները սկսելէ առաջ՝ կան 19 ընթերցուածներ, առնուած հին ու նոր Կառակարաններէն, որոնք հետեւեալ խորագիրը կը կրեն. «Ընթերցուածք վարդապետութեան ի զիր անկելոց ի սուրբ քառասնորդան, եւ հանդերձելոցն կնիք առնուլ»⁴: Կը յաջորդեն 19 ընթերցուածներ, յատուկ կարգով մը, առանց եռեսառաջութեան, սկսելով Ա-էն մինչեւ ԺԺ: Այս անոնց ամբողջական ցանկը.

Ընթ. Ա. յես. մարդ. Լուսացարուք սրբեցարուք... խօսեցաւ զայս. (Ա. 16-20):
Ընթ. Բ. Եղի. մարդ. Արդարութիւն արդարոյն... ճանապարհէ եւ կեալ. (ԺԲ. 20-23):

Ընթ. Գ. Պօղ. Հով. Եթէ ոչ զիտէք... ընդ շնորհօք. (Զ. 3-14):

Ընթ. Դ. Պօղ. Կող. Զոյրէ լերուք... յայտնեալիք փառօք. (Բ. 8-Գ. 4):

Ընթ. Ե. Պօղ. Երբ. Զինչ են հաւատք... խաղաղութեամբ. (ԺԱ. 1-31):

Ընթ. Զ. յես. մարդ. Նորոգեցարուք... որդւոցն Իսրայելի. (ԻԵ. 16-26):

Ընթ. Է. Պօղ. Եփս. Վասն այսորիկ... կատարման Քրիստոսի. (Գ. 14-Դ. 13):

Ընթ. Ը. յերեմ. մարդ. Ամենակալ... ասէ Տէր. (ԼԲ. 19-44):

Ընթ. Թ. Յովբ. Ո՞վ է զա... յերկրորդումն ոչ յաւելից: (ԼԸ. 2-ԼԹ. 35):

Ընթ. Ժ. Պօղ. Ա. Կորթ. Եւ թէպէտ... եղէց նմա. (Ը. 5-Թ. 23):

Ընթ. ԺԱ. Պօղ. Երբ. Բազում մասամբ... նուաղեցուք. (Ա. 1-Բ. 1):

Ընթ. ԺԲ. յես. մարդ. Եւ յաւել Տէր... ընդ մեզ է Աստուած. (Է. 10-Ը. 10):

Ընթ. ԺԳ. յես. մարդ. Տէր, ո՞ հաւատաց... կոչեցի. (ԾԳ. 1-ԾԴ. 5):

Ընթ. ԺԴ. Պօղ. Ա. Կորթ. Յուցանեմ... յամենայնի. (ԺԵ. 1-28):

Ընթ. ԺԵ. Դանիէլ. Եւ Դանիէլ... հնազանդեցին. (Է. 2-27):

Ընթ. ԺԶ. Պօղ. Ա. Կորթ. Ալլ վասն հոգւորաց... օգուտ. (ԺԶ. 1-7):

Ընթ. ԺԷ. Պօղ. Ա. Կորթ. Ուսման ի հոգւոյն... յանդամոց նորա. (ԺԷ. 8-27):

Ընթ. ԺԸ. Եղի. մարդ. Եւ եղև ի վերայ... ասէ Տէր Տէր. (ԼԷ. 1-14):

Ընթ. ԺԹ. Պօղ. Ա. Տիմ. Զայս զրեմ... վերացաւ փառօք. (Գ. 14-16):

Վերջին ընթերցուածին կը հետեւի վաւորութիւն խորագիրը. «Կատարեցաւ կանոն վարդապետութեան առ հանդերձելան մկրտել, ընթերցուածք ԺԹ»⁵:

4. Զեւ. ճաշոց Ս. Ղազարի, Թիւ. 1625, Թղ. 15ր:

5. Զեւ. ճաշոց Ս. Ղազարի, Թիւ. 1625, Թղ. 41ա:

Այս հարցին տեղեակ անձի մը համար՝ այս 19 ընթերցումածներու զոյւթիւնը եւ մանաւանդ անոր հետ կապ ունեցող բազմաթիւ ու կնճռոտ հարցեր՝ յատուկ նորութիւն մը չեն ներկայացնելը⁶։ Դժուար է որոշ ու ճշգրիտ կերպով գիտակ թէ ո՛վ եղած է այն անձը որ որոշած է 19 ընթերցումածները եւ անցուցած՝ ճաշոցի կանոններուն մէջ։ Միւս կողմէն, սակայն, դիտենք թէ Դ. Ե. դարերուն՝ արդէն մտած էին Երուսաղէմեան ճաշոցի մէջ, որոնք պահպանուած են հայկական թարգմանութեան մէջ՝ սկիզբէն մինչեւ Ժ-ԺԲ. դարերը։ Մեր հիններուն համոզումին համաձայն՝ Կիրեղ Երուսաղէմի հայրապետն էր զանոնք հաւաքողը. դոնէ ա՛յսպէս կ'աւանդէն ձեռարկել տօնապատճառները։

Ի. դարուն Գրիգոր Արշարունի ձեռնարկած է դրել Մեկնութիւն ընթերցումոցը⁷. սակայն՝ երբ կը հասնի վերոյիշեալ 19 ընթերցումածներուն, դրեթէ զանց կ'ընէ անոնք մեկնութիւնը, պատճառ բերելով. «Ի խորութիւնէ ահաւորութեան սորա զահի հարեալ... դերախալիցն ընթերցումած ալլում փամանակի թողուլ եւ կամ թէ ալլոց զօրաւորաց»⁸. ամենեւին չի յիշատակել Կիրեղի անունը։

ԺԱ. դարու վերջերը, սակայն, Սամուէլ Կամբջաճորեցի, զբաղելով նոյն մեկնողական գործով, երբ կը գրէ Առաջուրաց պահքի մասին, լայնօրէն կը խօսի Կիրեղի եւ իր յօրհնած ընթերցումածներուն մասին. մեր հարցին հետ սերտօրէն կապ ունենալուն համար՝ կը մէջընթերես հատուածը, որ ցարկ անտիպ մնացած է.

«Բասիլիոս աւազ վարդապետն ասէր ի վարդապետութեանն իւրում, եթէ Կիրեղ Երուսաղէմի հայրապետն ի Ծնողեանն եւ Յայտնութեանն Գրիգորոսի զմկրտութիւնն

կատարէր... եկին ի Հրէիցն որք արժանաւորեցան հաւատոց, անկան առաջի հայրապետին եւ մկրտութիւն ինդրէին... , եւ ի սկիզբն քառասներեկին եկին, յազապ երախայթեանն նոցա սկիզբն եղ երախայթ ընթերցումոցն «Առաջարուք սրբեցարուք», եւ յազապ աշտրիկ վերնադիր ընթերցումոցն ասէ եթէ «Ընթերցումածք վարդապետութեան ի գիր անկիւնցն եւ հանդերձելոցն կնիք առնուք»։ ... Եւ ի կարգ անկեալ մինչեւ ի կատարումն ԺԷ. կամ ԺԹ. ընթերցումոցն, զորոց կարի երկարացոյն է ալմա՛ստեղ»⁹։

Անշուշտ Սամուէլ իր կողմէն չէ յօրհնած այս ամէնը, այլ հաւաքած է իրմէ առաջ գրուած աղբիւրներէն, որովհետեւ Սամուէլ կը խոստովանի թէ «առանց հիման առաջնոցն՝ ոչ ոք կարէ շինել զբան կամ զգործ»¹⁰։ Շատ հաւանաբար Սամուէլի մեկնութիւնը քաղուած է Տօնապատճառէն, որովհետեւ մեղի հասած ձեռագիրներէն ամէնէն հին օրինակներէն մէկուն մէջ, գրուած 1218ին, կը գտնենք առանձին զլուս մը «Վասն երախ(յ)ից ընթերցումոցն մեկնութիւն»¹¹, որ կը սկսի Սամուէլի յիշած բառերով. «Բարսեղ աւազ վարդապետն ալսպէս հրամայեաց...», եւ որու պարունակութիւնը նոյն է Կամբջաճորեցիի հատուածին հետ։ Ուստի այս գրաւոր աւանդութիւնը կը կանխէ Ժ-ԺԱ. դարը, սակայն զժուար է որոշել ծագումի թուականը։

Աղբիւրը Կիրեղ ինքը անձա՞մբ հաւաքած է 19 ընթերցումածները, թէ իրմէ առաջ արդէն գոյութիւն ունէին անոնք. որոշ բան մը չենք դիտեր. սակայն՝ այսքանը ստոյգ է որ Կիրեղ տեսած է զանոնք եւ գրած՝ անոնց մեկնութիւնը, կոչելով դայն «Կոչումն ընծայութեան»¹²։ Գիրքը կը բաղկանայ 18 գլուխներէ, ու կը

6. Վերեւ յիշուած (Պանօթ. 2) աշխատութեան սկիզբը, բազմահմուտ հեղինակը կու տայ կատարեալ մտանշարկութեան ցանկը, որ կապ ունի ճաշոցի զանազան հարցերուն հետ։

7. Հիմա. Գրիգորի Սի ԱՐՇԱՐԱՆԻՍԻՑ ԳՐԻԵՊՈՒՅՈՒՍԻԱՆ, Մեկնութիւն ընթերցումոց, Վենետիկ, 1964։

8. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՐՇԱՐԱՆԻՍԻ, Անգ, էջ 119։

9. Զեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 61Թ-61Բ։

10. Զեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 68Բ։

11. Զեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 5, էջ 260Բ։

12. ՍԻՐԻՂԻ ԵՐԻՄԱՅԱՆՈՒՅՑ ԱՅՏՐԱՊԵՏԻ, Կոչումն ընծայութեան, Վիեննա, 1832։

մեկն է 18 առաջին ընթերցումները, դուրս ձգելով վերջին ընթերցումը (Ա. Տիմ. Գ. 14-16): Որով հարց կը ծագի՝ թէ արդեօք նախնական խմբագրութեան մէջ ընթերցումները թիւով 18 էին թէ 19: Ձեռագիր ճառքները առանց բացառութեան ունին 19 ընթերցում, բայց որովհետեւ 19րդ համեմատելով նախորդ ընթերցումներուն հետ՝ չի պարունակիր վարդապետական նորութիւն մը, ու կը պակսի նաեւ «Կոչումն ընծայութեան» մէջ, ուստի կը տարակուսին անոր հաւաքածութեան վրայ: Ազոնց՝ մութ կը դառնէ ինչորբէր, մինչ Ս. Կիւրեղի մատենագրութեան մասնադէտ Պիտան «Կոչումն ընծայութեան» ԺԲ. զուտի մէջ՝ ընդհանուր կերպով կը դառնէ 19րդ ընթերցումին վարդապետութիւնը¹³:

Ի՞նչ է նպատակը այս 19 ընթերցումներուն, ի՞նչ է անոնց բովանդակութիւնը, ինչո՞ւ քառասներորդ կանոններէն անմիջապէս առջը զետեղուած են անոնք:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերու եկեղեցական պատմութեանէն դիտենք՝ թէ երբ հեթանոս մը կը փափաքէր ընդունել մկրտութիւնը, խորհուրդը իսկոյն չէր մատակարարուեր անոր, այլ անհրաժեշտ էր որոշ վարդապետական ուսուցում մը: Առաքելական շրջանէն վերջ, Գ-Դ. դարերուն, երբ Եկեղեցին աւելի եւս կը ծառայէ ու կը կազմակերպուի, յատուկ ուշադրութեան առարկայ կ'ըլլան նաեւ երախտները: Կը սահմանուին յատուկ շրջաններ անոնց ուսուցանելու, կը բացուին վարժարաններ, կը պատրաստուին դասընթացներ, որոնց մասին ծանրանալը դուրս է մեր նպատակէն:

Արդ, Կիրեղ Երուսաղէմացի ձեռնարկած է զրել «Կոչումն ընծայութեան» մեկնելու համար երախտներու սահմանուած 19 ընթերցումները. պատրաստած է յատուկ դասադիրք մը, որպէսզի անոնք լատեպոյն կերպով ըմբռնեն ընթերցումներու պարունակութիւնը, ի պատրաստութիւն Ջատիկ Ճրպակուցին կատարուելիք մկրտութեան: Ուսուցումը, հասանարար, կը կատարուէր քառասներ-

որդայ մէջ, սակայն՝ ո'չ ամէն օր. այլ յատուկ օրեր, ինչպէս պիտի անդրադառնանք աւելի ստորեւ:

19 ընթերցումներու մարդը խումբը՝ իրարմէ անջատ իմաստներով չեն, այլ ունին ներքին կապ մը, ու միասին մարդընթերցան մը կը կազմեն: Առաջին երկուքը՝ հասարակաց կոչ մըն է, երախտներուն ուղղուած, պահանջելով անոնցմէ՝ սրտի դարձ եւ ապաշխարութեան հոգի. «Լուացարուք, սրբեցարուք, ընկեցէք զշարին ձեր յանձանց ձերոց՝ առաջի աշաց իմոց» (Ա), «Արդարութիւն արդարոյն ի վերայ նորին եղիցի, եւ անօրինութիւն անօրինին ի վերայ նորին եղիցի» (Բ): Այս ներքին պատրաստութենէն ետք, կը շնչուի մկրտութեան անհրաժեշտութիւնը, որ թաղում մըն է Քրիստոսի հետ եւ միաժամանակ յարութիւն մը. Քրիստոսի մահուան մասնակից ըլլալով՝ մասնակից պիտի ըլլանք նաեւ յարութեան (Գ). այսպէս կը դառնանք երկնաքաղաքացիներ, ապրելով հանդերձ այս աշխարհիս վրայ, «Եթէ յարեալք ընդ Քրիստոսի՝ ապա զվերան խղիւղեցէք» (Դ), այսինքն՝ ապրել հաւատքի կեանքը, որովհետեւ հաւատքով ապրեցան նահապետները, եւ հասան փրկութեան. հաւատքով «խոստովանել են թէ օտարք եւ պանդուխտք են յերկրի» (Ե):

Յաջորդ 14 ընթերցումները կը կազմեն հաւատքի հանդանակի զլիաւոր մասերը, որոնք քաղելով ընթերցումներէն՝ կրնանք կազմել հետեւեալ կերպով. «Սա է Աստուած որ հաստատեաց զերկիր եւ արար զնա» (Չ), «Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Է), «Ամենակալ մեծանուն Տէր» (Ը). «Եւ հիմունն արկանէի երկրի...» (Թ), «Մի է Աստուած... եւ մի Տէր Յիսուս Քրիստոս որով ամենայն» (Ժ), «(Աստուած) խօսեցաւ ընդ մեզ որդեւոյն... որ է լոյս փառաց եւ նկարագրել էութեան նորա...» (ԺԱ). «Ահա կոյս յը-

13. E. BIHAIN, «Une vie arménienne de saint Cyrille de Jérusalem», Le Muséon, 1963, p. 319-348.

դասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչեցեն զանուն նորա իմամանէլ» (ԺԲ), «Ոչ զոյր նորա տեսիլ եւ ոչ փառք... այր մի ի հարուածս... նա զմեզս մեր բառնայ եւ վասն մեր շարժարի... իրեն զիսար ի սպանդ վարչաւ...» (ԺԳ), «Քրիստոս մեռաւ... յարեաւ» (ԺԴ), «Եւսա տուա իշխանութիւն եւ պատիւ եւ արքայութիւն, եւ ամենայն ազգք եւ ազիւք եւ յեղուք նմա ծառայեցեն, իշխանութիւն նորա իշխանութիւն յաւիտեական որ ոչ անցանէ» (ԺԵ) . (Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին) (ԺԶ-ԺԷ), «Ահա առիկ ես ածեմ ի վերայ ձեր շունչ կենդանի, եւ տաց ի ձեզ մարմինս, եւ ածից ի վերայ ձեր մարմինս» (ԺԸ), «Եկեղեցի Աստուծոյ կենդանւոյ սին եւ հատատութիւն ճշմարտութեան» (ԺԹ) :

Ահա ասոնք եւ ուսուցումի եւ վարդապետութեան զխաւոր կէտերը, որոնք մաս առ մաս կ'աւանդուին երախաներուն . Կիւրեղ երուսաղէմացիի զբաժ մեկնութիւնը ընդարձակ բացատրութիւնն է այս ամէնուն . կու տայ բառական ու խորհրդական մեկնութիւն իւրաքանչիւր հատուածին, մէջբերելով Ս. Գրիգոր ուրիշ հատուածներ, որոնք անմիջական կերպով կապ ունին վարդապետական ճշմար-

տութեան հետ : «Կոչումն ընծայութեան»ը ունի դասադիրքի մը բոլոր յատկութիւնները :

Թէեւ անմիջական կապ չունի մեր նիւթին հետ, սակայն՝ լիմաստի լրում մը տալու համար, անհրաժեշտ կը նկատենք ակնարկել ուրիշ չորս ընթերցուածներու, որոնք կը կարդացուին՝ Զատիկին յաջորդող առաջին շաբթուան ընթացքին¹⁴ :

Երուսաղէմեան հնագոյն ճաշոցը, որուն ցանկը տեսանք վերեւ, Եարութեան օրուան կանոնէն ետք՝ ունի չորս ընթերցուածներ, որոնք ժամանակի ընթացքին մոռացութեան պիտի մատնուին ու պիտի շանցնին ճաշոցի յաջորդ խմբաբաժնիւններուն մէջ¹⁵ :

Կիւրեղ երուսաղէմացի թէեւ չի մեկնէր, սակայն՝ ծանօթ էն իրեն այս ընթերցուածները, եւ զիրքին ԺԸ . զլուսի վերջաւորութեան կ'ակնարկէ լոկ անոնց մասին¹⁶ : Գրիգոր Արշարունիի մեկնութիւնը կ'աւարտի Զատիկի օրուան կանոնով, որով առիթ է՝ չ'ունենար անդադաւաւաւաւ, մինչ՝ զեղեցիկ է Տօնապատճառներու տրամադրութիւնը, որ կրնայ համապատասխանել իրականութեան¹⁷ :

Մ'կրտութենէն ետք՝ նախկին երախա-

14. A. RENOUX, «Les catéchèses mystagogiques dans l'organisation liturgique Hiérosolymitaine du IVe et Ve siècles», *Le Muséon*, 1965, p. 355-359.

15. Զեռ. Ճաշոց Ս. Ղազարի, Թիւ 169, Թղ. 251բ²-254ա² :

16. «Եւ յետ սրբոյ առնել մեծի փրկութեան՝ իրկիւրք չարաթուն անդէն վազվազակի օր ըստ օրէ յաւուրցն չարաթուն յետ Ժողովելոյ ի սուր տեղի յարութեան Փրկչին՝ ալ վարդապետութեան լուիջի փրկութեան, որով իւրաքանչիւր իրացն եղևոց ուսանիջիք զհոն-դաման, ի հին եւ ի նոր կտակարանաց ընկալելալ գլխորդմանութիւն. նախ վասն մկրտութեան, զարժանալ ո՞րպէս սրբաբարութ ի մեղաց անոյի աւազանուն ջրոց ի բան հրամանի : Եւ զարձեալ զիսորդ բաժանալութեամբն Քրիստոսի անուանակից ինեւլ հաւատարեացութ. կամ որպէս զբոժմն ձեզ առաւ ի հաւատարութիւն ճաշոցն սրբոյ : Եւ որ ինչ ի վերայ սեղանոցն նորց կտակարանացն սրբց խորհրդոցն, որ սկիզբն աստի առեալ լինէր. զի՞նչ զիրք սուրբք պատմեն ձեզ, կամ զի՞նչ

զօրութիւն նոցա : Կամ զիսորդ մերձեանայ ձեզ. կամ ո՞րպէս ձեզ առ յապա ժամանակն զօր-ծովքն եւ բանիւքն արժանապէս շնորհացն դը-նալ. զի կարող լինէջիք զօրք ամենեքեան յա-յելիլ ի կեանս յաւիտեակից» . (Կիւրեղ. երկ. Կոչումն ընծայութեան, անդ, էջ 424) :

17. «Իսկ խորհրդամութեան ընթերցումաք, որոց կիւրք առեալ մեծին Կիւրեղի յաւուր շարաթուէ, Թաղեալք ընդ Քրիստոսի մկրտութեամբ, ապա վասնզի դ. ար ի մտաբանն ոչ պիտոյա-նամք խրաւոր, ի չորրորդ արք զգուշացոյց զմկրտեալուն, արթուն հոգեով՝ անվնաս մնալ ի սատանայէ : Ապա Ուրարդի ի սուրբ Գողգոթիս(յ) խորհրդածէ, այս է յուշ անէն զիս-շատն, եւ թէ ի մահ նորա մկրտեալ՝ կընթե-նալ հոգեովն սրբով, որ է առհասարակայ ժառան-գութեան մերոյ, վասն որոյ առէ աւծութիւն ունել ի սրբոյն : Ապա խորհրդածէ ի շարա-թուն ի սուրբ Եարութիւն յազգաց հազար-գելոյ մարմնոյ եւ արեան Տեանն մկրտելոցն, մի զձոգին շնորհաց Թշնամեալ, յորժամ ծը-նան աւծեալք եւ զմորքն Աստուծոյ Կոթիկ ար-համարհանալք, եւ զսուրբ արիւնն խառնակ

ները չեն արձակուիք աղատ, այլ կը մընան վարդապետին հսկողութեան ներքեւ, ու Ձատիկի յաջորդ օրը, որ է Երեւոյթութի, եւ յաջորդաբար Ուրբ. Շր. եւ Կիրակի օրերը կը հաւաքուին, լսելու համար հաւատքի ճմարդութեան վերաբերեալ վերջին չորս դասերը:

Քառասնորդաց ընթերցումներ

Ներկայ ճաշոցի հնադոյն հատումներէն մէկն է քառասնորդաց ընթերցումներու մասը՝ որոնց ծաղուծը կը բարձրանայ մինչեւ Դ. դար կամ ալ աւելի առաջ: Այս եղբակացութեան կը յանդիմնէ, որովհետեւ ամբողջութեամբ կը գտնենք դանոնք Երուսաղէմեան հնադոյն ճաշոցին մէջ, որ Ե. դարուն հայերէնի թարգմանում է: Գրեկոք Արչաղունի տեսած է գանոնք եւ զրամ՝ անոնց մեկնութիւնը. իրմէ ետք՝ նոյնը կ'ընէ Տօնապատճառը իր գանաղան խմբադուրութիւններով, եւ հուսկ՝ ԺԱ. դարուն Սամուէլ Կամբջաճորցիին:

Ձեռագիրներու մէջ պահպանուած աւանդութեան համաձայն՝ քառասնորդաց ընթերցումները համադրուող եղած է

համարել. վասն որոյ ասէ՝ «Ընկալայ ի Տեաննէ», եւ թէ անարժանի դատաստան անձին առցէ ի հաղորդութենէն: Ապա ի Կիրակէն կրկին գտնուին ի սուրբ Յարութիւնն, յուշ արկանէ դարութիւն մեկնոց եւ զքննութիւն տառան դատաստանին, թէ անմեղաց մանկացելոց նըդատաստանին, թէ անմեղաց մանկացելոց նըդատանի պարտ է, վասն որոյ ասէ՝ «Ի բաց թաւթափել», եւ թէ «Ազգ էք ընտիր եւ ժողովուրդ սեպհական, եւ չորսըմեայ իւրեմն՝ այժմ ողորմութիւն դէպք», եւ այս ի վերջին տուն հանդիպէ» (Ձեռ. Տօնապատճառ Ս. Ղազարի, թիւ 1104, էջ 545-546):

Նոյն այս հատումը աւելի համոռոտ խմբադուրութեամբ հմտ. Ձեռ. Տօնապատճառ Ս. Ղազարի, թիւ 5, էջ 271²-273¹:

18. «Պաղատիս եւ Սամուէլի եւ Գրեկոքի եւ այլ վարդապետաց յաղապար Խորդաց. Յաղապար խղորդ ընթերցումին տառեաց Կիրեղ յԱղեքանից քաղաք առ Պետրոս, եւ զառաքելոյն Յակոբ(յ) եղեալ ընթերցումն խղորեաց. եւ նորա դաւալ ի վարս Անտոնի, տառեաց առ սուրբ Կիրեղ յերուսաղէմ, զի անապական Պետրոս եւ Անտոն պահեցին զընթերցումն ի հերձուածողաց... իսկ սրբոյն Անտոնի (տօնն)

Յակոբոս առաքեալ Եղբայր Տեանն, սակայն՝ հաւաքածոն հարածանքներու տառն կորուած ըլլալով՝ Կիրեղ Երուսաղէմի հայրապետ հետամուտ կ'ըլլայ ու երեւան կը հանէ¹⁸:

Քառասնորդաց ընթերցումներն ալ բաժնուած են յատուկ կանոնով մը: Հին քառասնորդաց շրջանը՝ ամէն օր չունի իր ընթերցումը: Մեծ պահքը, որ կը կանխէ աւագ Շարաթը, կը բաղկանայ վեց շաբաթներէ, ու բացի երկրորդ շաբաթէն, միւս հինգ շաբաթները ունին յատուկ ընթերցումներ միայն՝ Չորեքշաբթի եւ Ուրբաթ օրերը. իսկ երկրորդ շաբաթը՝ հինգ ամբողջական օրեր (Բշ.-Ուր.)¹⁹:

Վեց Չորեքշաբթիներու ընթացքին՝ մաս առ մաս կը կարդացուին Նիցի գիրքի առաջին գլուխները (Ա. 1-6. 3), ապա Յոսիփի մարդարէութիւնը՝ զիթի մարդուրութեամբ (Ա. 14-Դ. 21). երկրորդ Չորեքշաբթին աւելի ունի Միքայի մարգարէութենէն հատում մը (Դ. 1-7). վեցերորդ Չորեքշաբթին՝ Յովէլի փոխարէն ունի Չաքարիայի մարգարէութիւնը (Թ. 9-16):

Ընթերցումներու մեկնիչները շատ դե-

վասն այնորիկ տառնմէք, զի աւանդապահ եւ զեւ յատաբեղադիր ընթերցումոցն եւ անապական պահեաց ի վանսն իւր ի հերձուածողաց» (Ձեռ. Ս. Ղազարի, թիւ 5, էջ 273): Նոյն աւանդութիւնը՝ աւելի ընդարձակ խմբադուրութեամբ հմտ. Ձեռ. Ս. Ղազարի, թիւ 1098, էջ 58-59:

19. Թէ ինչո՞ւ Քառասնորդաց երկրորդ շաբաթը ունի հինգ օրուան ընթերցումներ, առանց նկատի առնելու հինգրու (Գրեկոք Արչաղունի, Սամուէլ Կամբջաճորցիի) մեկնութիւնները, ներկայիս զանազան ձևերով կը մեկնուի. Պառմէթարի համաձայն՝ հին տառնուրեւ Քառասնորդացը կը սկսէր երկրորդ շաբաթով (հմտ. A. BAUMSTARK, «Das alter der peregrination Aethiopiae», Oriens Christianus, 1911, p. 32-76), Աղոնցի համաձայն՝ նախնական շրջանին՝ երկրորդ շաբաթն ալ միւս շաբաթներուն պէս միայն Դ. եւ Ուրբ. օրերը ընթերցումներ ունէին, յետագային անմանօթ պատճառի մը համար աւելցուած են Բշ., Գշ., եւ Եշ. օրերու ընթերցումները (հմտ. N. ADONTZ, «Les fêtes et les saints...», p. 231-247):

ղեկի կերպով կը համադրեն անոնց ոսկեղէն իմաստները, սակայն Սամուէլ Կամբըճաճորեցիի տուածը՝ առարկայական եւ ճշգրիտ մեկնութիւնն է: Նա հարց կը դնէ «Թէ ընդէ՞ր յամենայն ի Զօրեքշաւութուն յեկեղ ընթերցուածն (ընթեռնութեամբ)», ու կը պատասխանէ. «Եկեղ ընթերցուածն վասն երանելոյն Իսրայէլի յեղիպտոսէ գրեալ է... նոքա յեղիպտոսէ, մեք ի դժոխոց... նոքա ի ծով եւ Մովսէս մկրտեալք, մեք յաւազանն եւ ի Բրիտտոս... նոքա զաւարանաւն, մեք խաչին... ոչ ապաշխարութեամբ եւ զործով զայս ընկալաք, այլ չնորժօք եւ պարզեալք»²⁰: Ապա Յովէլի մարդարէութեամբ կ'ուղղուի կողը ապաշխարողներուն, որպէսզի ներքին ճամբիտ դարձով եւ ապաշխարութեամբ պտտաստուին Զատիկի մեծ խորհուրդին, ընդունելու համար խոտապցուած Հոգին:

Ուրբաթ օրերը ունին տարրեր յորինուածք. իւրաքանչիւր օր ունի երեք ընթերցուած. նախ՝ Երկրորդ Օրինաց (Զ. 4-ժԱ. 15), որ կը յիշեցնէ Աստուծոյ պատուիրանները եւ կատարած ուխտը, ժողովուրդին հաւատարմութեան պատահանութիւնը, «մեզ մեզուցիւցս զկնի չնորհացն միտտութեան պիտոյ եղեւ երկրորդ օրէնք եւ ապաշխարութիւն»²¹. ապա Յովրի դիրքը (Զ. 2-ԻԱ. 34), որ պատկերն է երկրորդ Ադամին՝ Քրիստոսի, որ արդար ըլլալով հանդերձ՝ չարչարուեցաւ, որովհետեւ «արդարք ծաղր լինին որպէս Յովր եւ Փրկիչն, զի մասնին ի ձեռս ամբարշտաց. սատանայի՝ Յովր, եւ քահանայապետիցն՝ Փրկիչն, ի մահ դատապարտեալ»²². Հուսի՝ կը հետեւի Եսայիի մարգարէութիւնը (Ու. 1-Ու. 4), որ կը ներկայացնէ Մեսիան իբր փրկիչ, որ պիտի ապառէ իր ժողովուրդը մեղքի ծառայութենէն:

Ինչպէս ականարկեցինք, Քառասնորդաց երկրորդ չարթեմուան ընթերցուածները ունին նաեւ Բշ., Գշ., Եշ. օրերուն, ուր կը կարդացուին մաս առ մաս Առաջին Թաղաւորութեան գիրքէն (Ա. 1-Գ. 18). ապա Առաջաց գիրքէն (Ա. 2-Գ. 14), եւ

Հուսի՝ Երեմիա մարգարէէն (Ա. 1-Գ. 16). կը պատմուի Սամուէլ մարգարէի կոչումը եւ Երեմիայի Աստուծոյ ձայնին հանդէպ ունեցած հպատակութիւնը. այս նոյն հոգին կը պահանջէ նաեւ Առաջաց գիրքը:

Ահա այսպէս դուք կը ցայտէ Քառասնորդաց ընթերցուածներու պարունակած իմաստներու ճոխութիւնն ու հարստութիւնը. Հայ Եկեղեցին եղած է հաւատարիմ պահպանողը՝ առաջին դարերու քրիստոնեաներու ունեցած հոգեկան արժէքներուն. Հայ Եկեղեցւոյ Քառասնորդացը՝ իրական հոգեկան պտտաստութիւն մըն է Բրիտտոսի յարութեան, պտտաստութիւն մը՝ ապաշխարութեամբ, ապաստմը Մեսիային՝ մեսիական մտածութիւններով:

* * *

Եթէ համեմատելու ըլլանք ճաշոցներու առաջին պարզ խումբի ձեռագիրները՝ երրորդ խումբի ձեռագիրներուն հետ, զարմանալի փոփոխութիւն մը պիտի տեսնենք: Երախանելու 19 ընթերցուածները չեն զրաւեր իրենց աւանդական տեղը, այլ ցրուած են Քառասնորդաց կանոններուն մէջ, սկսեալ առաջին Երկուշաբթիէն մինչեւ վեցերորդ Հինգշաբթին, այսինքն՝ Ա, Գ, Դ, Ե, Զ, չարթեմներու Բշ. Գշ. եւ Եշ. օրերուն մէջ, որոնք նախնական խումբադրութեան մէջ ազատ օրեր էին, եւ յատուկ ընթերցուածներ չունէին: Նմանապէս՝ նոր ընթերցուածներու կանոններ կու գան լրացնելու Շաբաթ եւ Կիրակի օրերը. այս կերպով Քառասնորդաց բոլոր օրերը, սկսեալ Բուռ Բարեկենդանէն մինչեւ Ղազարու յարութիւնը կանխող օրը՝ կ'ունենան իրենց յատուկ ընթերցուածները:

Ո՞վ եղած է այս ամէնուն խմբադրեր. որոշ անուն մը չէ հասած մեզի, եւ ոչ զիտենք խմբադրութեան ճշգրիտ թուականը: Կիրեղ Երուսաղէմացիի մէկ վարքին

20. Զեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 84Դ-84Ե:

21. Զեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 84Զ:

22. ԳԻՐԳՈՐԻՍ ԱՐՇԱՐԻՆԻ, անդ, էջ 134:

մէջ կը պատմուի. «Արար սուրբն Կիւրեղ զգիրս երախտայեցն եւ զընթերցուածն Յա- կոբայ եղբար Տեառն՝ զութ աւուր ծը- նընդեան կարգն եւ ժԺ. զիրս ի պահոց կարգն»²³. սակայն՝ այս գրութիւնը պէտք է ժԱ-ԺԲ. դարէն ետք երևան ելած ըլ- լայ, որովհետեւ չի համապատասխաներ ձեռագիր ճաշդոններու տուեալներուն:

Աղոնց, առանց տեսած ըլլալու այս վը- կայութիւնը, կը համարի թէ շատ հին եւ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր (Դ-Ե դար), երախտներու 18 ընթերցուածնե- րը՝ կարգով մի առ մի կը կարգադրուէին Քառասնորդաց վեց շարաքներու ԲՆ. ԳՆ. ԵՆ. օրերուն. մանաւանդ որ, իրեն հա- մաձայն, Քառասնորդաց երկրորդ շա- րաքն ալ նախնական շրջանին մէջ ունե- ցած է միայն ԳՆ. եւ Ուրբ. օրերու ընթեր- ցուածները²⁴:

Դժուար է ընդունիլ այս տրուած բա- ցատրութիւնը, որովհետեւ Աղոնց բաւա- րար պատճառ չի բերեր մեզ համոզելու համար: Երկրորդ շարաքուան երեք օրե- րու ընթերցուածները եկամտու չեն թը- ւեր, եւ ուրիշ պատճառ մը պէտք է ըլլայ այդ յօրինումներին, որ մեզի անձանթ կը մնայ: Ապա՝ անհիմն կերպով կը մերժէ 19 ընթերցուածներէն վերջինին գոյութիւնը, որ կը գտնենք բոլոր ձեռագիր ճաշդոնե- րու մէջ. հուսկ՝ եթէ անյիշատակ ժամա- նակներէ ի վեր 19 ընթերցուածները ցըր- ուած էին Քառասնորդաց կանոններուն մէջ, ինչո՞ւ ժԲ-ԺԳ. դարուն միայն՝ կը հանդիպինք նման ձեռագիրներու:

Տարակոյսէ վեր է թէ Կիւրեղ երուսա- ղէմացիի ժամանակ եւ իրմէ ետք՝ երախտ- ներու ուսուցումը կը կատարուէր Քա- ռասնորդաց շրջանին, սակայն՝ յանդըղ- նութիւն պիտի ըլլայ սահմանել իւրաքան- չիւր օրուան համար (ԲՆ. ԳՆ. ԵՆ.) մի- այն մէկ ընթերցուած, մանաւանդ որ 19 ընթերցուածները չունին հաւասար երկու- րութիւն. 14րդ ընթերցումը կը բաղկա- նայ 28 համարներէ (Ա. Կորթ. ԺԵ. 1-28), մինչ վերջինը՝ ունի լոկ երկու համար (Ա. Տիմ. Գ. 14-16). եւ յաջորդաբար ընթեր- ցուածին երկարութեան համաձայն կը

փոփոխուի Կոչումն ընծայութեան զերբին մէջ՝ համապատասխան մեկնութիւնը, որ զսաղիւրքն էր երախտներուն:

Տեսանք արդէն թէ Ը. դարուն Գրիգոր Արշարունի Մեկնութիւն Ընթերցումոց գրած առեւն՝ երախտներու ընթերցում- ները զեռ խմբուած էին ու չէին ցրուած: Ժ. դարու վերջնաւորութեան՝ Սամուէլ Կամբջմոսեցի յոյն մեկնութիւնը կատա- րած առեւն, կարծէք ծանօթ է կատար- ուած փոփոխութեան, եւ անոր համաձայն կը գրէ իր մեկնութիւնը: Նախ՝ խօսելով Քառասնորդաց մասին, իբր չեղինակ ըն- թերցուածներուն՝ կը ճանչնայ Յակոբոս առաքեալ եւ Կիւրեղ Երուսաղէմացի, ա- պա բացալայտ կերպով կը գրէ. «Նախ յառաջին աւուր պահոցն զնէ ընթերցուած երախտայեցն յետայեայ. Լուսացարուք եւ սրեցարուք»²⁵, ապա միշտ իրարմէ ան- բաժան կերպով կը յիշէ ապաշխարողները եւ երախտները... «Այս է ապաշխարողաց եւ երախտայեց սպառաշնուութիւն, պահել եւ աղօթել...», այսպէս ի կարգ անկեալ թաղաւորակերպ իրարոյն Տեառն, զօրա- վարութեամբ Կիւրղի, ըստ ամենայն ա- ւուր ժողովին զբաղմութիւն ապաշխարո- ղացն՝ հանդերձ երախտայեցն եւ ամենայն ընթերցումովք, երբեմն խրատեն, եր- բեմն սպառնան... ամենաժողով է հան- ղէս ապաշխարողաց եւ երախտայեց... եւ վասն այնորիկ՝ Յակոբոս եւ Կիւրեղ ըն- թերցուածագիր ժողովին...»²⁶:

Միւս կողմէն՝ զիտելի է որ Սամուէլ, երբ կ'անցնի Քառասնորդաց ընթերցում- ներուն, չի մեկնէր երախտներու ընթեր- ցումները, այլ կ'անդրադարձնայ լոկ ա- պաշխարութեան ընդթ ունեցող ընթեր- ցումներուն վրայ, աչխինքն՝ բուն Քա- ռասնորդաց ընթերցումներուն վրայ: Որով՝ պահ մը մեզ տարակոյսի կը մատ- նէ թէ արդարեւ Սամուէլի օրով Քառաս- նորդաց ընթերցումները ստացած էին

23. Ձեռ. Վիեննայի, Թիւ 224, Թղ. 267ր-269ր. հրտ. Le Muséon, 1963, p. 341-348:

24. N. ADONTZ, «Les fêtes et les saints...».

25. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 84:

26. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 475, էջ 84-84Գ:

իրենց վերջին խմբագրությունը, թէ հեղինակը օգտագործելով իր գիտությունը երախաներու ընթերցումներու մասին, դրած է վերոյիշեալ տողերը:

Մեր կարծիքով՝ Ժ. դարու վերջաւորութեան, Սամուէլի կենդանութեան, թէ՛ եւ կար գիտակցութիւնը թէ՛ երախաներու ընթերցումները կը պատկանին Քառասնորդաց շրջանին, սակայն՝ անոնք ղեռ միասին խմբուած էին: Նախ՝ որովհետեւ Սամուէլ Աստուծոյց պահքի մասին խոսած ատեն՝ կը յիշէ 19 ընթերցումներու գոյութիւնը իւր իրարմէ անբաժան, ու ասկէ աւելի, տարբեր է ձեռագիրներու մէկը տուած աւանդութիւնը:

* * *

Անցնինք քննելու ձեռագիր ճառոցները՝ տեսնելու համար թէ ինչպէս զանդադ կերպով կատարուած է ձուլումը երախաներու եւ Քառասնորդաց ընթերցումներու:

Ճառոցներու կազմաւորումը պատմութեան համար՝ յատուկ տեղ մը կը բռնէ մեր մատենադարանի երկրորդ ճառոցը (թիւ 169), որուած հաւանաբար ԺԱ. դարուն: Հոն բացակայ են բազմաթիւ կանոններ, իսկ Քառասնորդաց շրջանը ղեռ իր կազմաւորման շրջանին մէջ է, ուր կը պահանջ վեց կիրակիներու կանոնները: 19 ընթերցումները գրուած են Քառասնորդաց մէջ, իւրաքանչիւրին լուսանցքին զիմաց՝ կարմիր մելանով նշանակուած է օրուան դիրքը, այսինքն՝ Բ (Բշ.), Գ (Գշ.), Ե (Եշ.): Ընթերցումներէն առաջինը կը պահէ հին խորագիրը՝ «Ընթերցումը վարդապետութեան ի գիր անկիւնոյ ի սուրբ քառասնորդան...», յաջորդաբար՝ ընթերցումներէն ոմանք միասին կը պահեն իրենց յատուկ թիւը (Ա, Բ, ԺԲ, ԺԳ, ԺԷ, ԺԸ, ԺԹ.), իսկ միւսները զանց եղած են:

ԺԱ.-ԺԲ. դարու ուրիշ ճառոց մը (թիւ 285), կ'աւելցնէ Քառասնորդաց վեց կիրակիներու ընթերցումները. յետագայ դարու ձեռագիրները պիտի յաւելուն իւրաքանչիւրին առաւօտեան ժամերգու-

թեան աւետարաններն ալ: 19 ընթերցումներէն առաջինը կը պահէ հնարայր խորագիրը «Ընթերցումը վարդապետութեան...», ինչպէս նաեւ վերջինը (Չ. Հինգշաբթի)՝ Ժակման խորագիրը «Կատարեցաւ կանոն վարդապետութեան առ հանգերձախն...», զոյգ խորագիրներն ալ ժամանակի ընթացքին մոտացութեան պիտի մատնուին, եւ ԺԵ.-ԺԶ. դարու ձեռագիր ճառոցներու մէջ՝ շատ հաղորդալիւ կերպով պիտի հանդիպինք անոնց: 19 ընթերցումները պիտի կորսնցնեն իրենց յատուկ թուանշանները (Ա.-ԺԲ). Թիւ 285 ճառոցը ղեռ պահած է Ա, Բ, ԺԳ, ընթերցումներուն, եւ անոնցմէ ետք՝ յաջորդ ձեռագիրները ամենեւին պիտի չյիշատակեն: Իւրաքանչիւր ընթերցումի համապատասխան լուսանցքի վրայ կը նշանակուին ինչ օրուան պատկանիլը. Թիւ 285 ճառոցը կը նշանակէ նոյնը, սակայն՝ ոչ ամէն անգամ հաւատարմի կերպով, կը սխալ խորագիրին մէջ աւելցնել «Երկուշաբթի», «Երեքշաբթի» կամ «Հինգշաբթի» բառերը, ինչ որ ժամանակի ընթացքին պիտի ընդհանրանայ ու տիրող պիտի դառնայ: ԺԳ. դարու Թիւ 1403 ճառոցը, երեւան կը հանէ նոր բանաձեւ մը, խառնուած հինին. «Այլուհայեց պահոցն առաջին շաբաթուն երկուշաբթ աւուրն ընթերցումը վարդապետութեան ի գիր անկիւնոյ... Ընչ. առաջին յետապետ, Լուսաբարձ սրբեյարուք», «Առաջին շաբաթու երեք շաբաթու աւուրն...» եւն.:

Թէ ինչ օրէնքով գրուած են 19 ընթերցումները Քառասնորդաց կանոններուն մէջ, զժուար է որոշ բան մը ըսել: Քառասնորդաց մէջ, բացի երկորդը շաբաթէն, ընթերցումը չունէին Բշ. Գշ. Եշ. օրերը, ընդամենը 15 օր. արդ 4 ընթերցումներ կը մնան աւելորդ, որ տեղաւորուած են զանազան օրերու մէջ: Օգտագործելով մեր տրամադրութեան տակ եղած ճառոցները, պատրաստեցինք համեմատական տախտակ մը, ցոյց տալու համար թէ ինչպէս 19 ընթերցումները Խեղադրուած են երեք զանազան ձեւերով, որոնցմէ առաջինը՝ կը ներկայացնէ թիւ

169 ճաշոցի կարգը, Երկրորդը՝ թիւ 285-ինը, Երրորդը՝ 1403-ինը.

	1	2	3
Ա. Բշ. Ա.	Ա.	Ա.	Ա.
Գշ. Բ.	Բ.	Բ.	Բ.
Յշ. Գ.	Գ.	Գ.	Գ.
Դ. Բշ. Դ.	Դ.	Դ.	Դ.
Գշ. Ե.	Ե.	Ե.	Ե.
Յշ. Զ Է	Զ Է	Զ Է	Է
Դ. Բշ. Ը	Ը	Ը Զ	Ը Զ
Գշ. Թ Ժ	Թ	Թ	Թ
Յշ. ԺԱ.	Ժ	Ժ Ա	Ժ Ա
Ե. Բշ. ԺԲ	ԺԱ.	ԺԲ	ԺԲ
Գշ. ԺԳ	ԺԲ	ԺԳ	ԺԳ
Յշ. ԺԴ	ԺԳ	ԺԴ	ԺԴ
Զ. Բշ. ԺԵ ԺԶ	ԺԵ ԺԶ	ԺԵ	ԺԵ
Գշ. ԺԷ	ԺԷ	ԺԶ ԺԷ	ԺԶ ԺԷ
Յշ. ԺԸ ԺԹ	ԺԸ ԺԹ	ԺԸ ԺԹ	ԺԸ ԺԹ

Ժամանակի ընթացքին կ'ընդհանրանայ Երկրորդ ձևը, այսինքն՝ 285 թիւ ճաշոցի ընթերցումներու բաժանումը:

Մինչ Երախաներու ընթերցումները կը տեղափոխուին ու կ'ենթարկուին դանդաղան փոփոխութիւններու, հետաքրքրական է նշմարելը որ Քառասնորդաց ապաշխարութեան ընթերցումները (Դշ. Ուրբ.), ոչ մէկ փոփոխութեան կ'ենթարկուին, այլ կը պահեն իրենց հին կազմը՝ հին խորագիրներով²⁷. «Յառաջնում աւուր պահոց Չորեքշաբթի աւր, ի տասներորդ ժամու ժողովին ի սուրբ Սիւովն եւ այս կանոն կատարի»²⁸, զոյգ խորագիրներ որ պահուած են մինչեւ ԺԶ-ԺԷ. դար, սկսեալ մեր թարգմանիչներու օրերէն: Մանաւանդ թէ Քառասնորդաց ընթերցումները կ'ունենան իրենց որոշ աղցուցութիւնը՝ նորամուտ ընթերցումներուն վրայ. այսպէս՝ 1455ի ճաշոցը Երախաներու առաջին ընթերցումին իրր

խորագիր պիտի դրէ. «Քառասնորդաց պահոց առաջի աւուրն Երկուշաբթին աւր, ժողովին ի սուրբ Յարութիւնն ի Ժ.Երորդ ժամուն եւ այս կանոն կատարի. Ընթ. յետ. Լուսացաբու...», ինչ որ բոլորովին տարօրինակ կը թուի՝ նիւթիս տեղեակ անձի մը: Յաջորդաբար 1444ի, 1455ի եւ այլն տարիներու ճաշոցներ, Երախաներու ընթերցումներու սկիզբն ու վերջը՝ կը նշանակեն սաղմոսներ ու մեանգիրներ, որոնք մաս մը փոխ առնուած են Քառասնորդաց Երկրորդ շաբթուան կանոններէն, իսկ մեծ մաս մըն ալ յօրինուած ու տեղաւորուած են ԺԴ-ԺԵ. դարերուն:

Շաբաթ եւ Կիրակի օրուան ընթերցումներ

Երուսաղէմեան հին ճաշոցի օրինակները՝ Քառասնորդաց կանոններուն մէջ չունին Շաբաթ եւ Կիրակի օրուան ընթերցումները. որով վեց շաբաթներու կանոններու մէջ՝ Ուրբաթ օրուան կը յաջորդեն Չորեքշաբթի օրուան կանոնները: Զեռագիրներու միաձեւութիւնը տարակույս չեն ձգեր որ նախնական շրջանին Քառասնորդաց կանոնը զուրկ ըլլար Շաբաթ եւ Կիրակի օրուան կանոններէն, որոնք ժամանակի ընթացքին մտած են ձեռագիրներու մէջ:

Հնագոյն ճաշոցներու յաջորդող ձեռագիրները ցոյց կու տան որ հինգ Շաբաթ եւ վեց Կիրակի օրերու ընթերցումները մուտք չեն դրած միասին ճաշոցին մէջ, այլ իրարմէ անկախ, թէեւ նոյն ժամանակաշրջանի մը մէջ:

Ս. Ղազարի թիւ 169 ԺԱ. դարու ճաշոցը, Քառասնորդաց կանոնի մէջ ներ-

27. Ժամանակի ընթացքին ձեռագիրներու մէջն պիտի անհետանայ Քառասնորդաց ընթերցումներու առաջին ու վերջին խորագիրները, այսինքն «Ընթերցումը որ ի սուրբ քառասնորդան կատարին», «Կատարեցաւ կանոն վեցերորդ շաբաթուն որ ի քառասնորդան»:

28. Երկրորդ շաբաթու Բշ. օրը ունի «... Ժողովին ի սուրբ Սիւովն խորագիրը, իսկ Գշ. եւ Եշ. օրերը «... Ժողովին ի սուրբ Յարութիւնն»:

մուծած է Ծարաթ օրուան սուրբերու տօնակատարութիւններու առիթով կարգացուած ճաշու ընթերցումները, սակայն՝ զուրկ է Կիրակի օրուան կանոններէն. Երեւանի թիւ 1028 ճաշոցը, զրուած 1296-ին, միասին հաւաքած է Քառասնորդաց 5 սուրբերու կանոնները, Քառասնորդաց կանոններէն անկախ. Ս. Ղազարի թիւ 639 ԺԲ. դարու ճաշոցը առանձին ունի Քառասնորդաց վեց Կիրակիներու կանոնները. Երուսաղէմի թիւ 121 Համբաւուր ճաշոցը, զրուած 1192ին, ձեռագրին վերջաւորութեան իբր յաւելուած մը ունի Կիրակի եւ Ծարաթ օրերու կանոնները՝ փոխն ի փոխ: Այս ամէնը ցոյց կու տան որ եղած է պատրաստութեան ու կազմաւորումի շրջան մը, ու ժամանակի ընթացքին է որ մտած են անոնք՝ Քառասնոր-

դաց կանոնին մէջ, ու զրուած՝ իրենց հաստատուն տեղերը:

Առանձին ուսումնասիրութեան կարօտ նիւթ է թէ՛ Եւր սկսած են կատարուել սուրբերու տօները, անոնց յարաբերութիւնը ծիսական տարւան հետ, տարւան շարաթ օրերուն հետ, եւ հետեւ՝ Քառասնորդաց Ծարաթ օրերու սուրբերը: Ձեռագիր ճաշոցներու ընծայած լոյսը՝ ցոյց կու տայ որ ԺԱ-ԺԲ. դարերուն է որ Քառասնորդացը ստացած է իր վերջին խրաբարութիւնը, Ծարաթ եւ Կիրակի օրերու կանոններով:

Քառասնորդաց մէջ կը տօնախմբուին հինգ սուրբերու յիշատակներ. ձեռագիր Տօնապատմածները կը բացատրեն թէ ինչո՞ւ այս սուրբերու տօները կը հանդիպին Քառասնորդաց մէջ²⁹:

29. «Իսկ է Ծարաթու յիշատակ մարտիրոսացն կատարել այս է տեսութիւն... նախն ի Ծարաթն սրբոյն թէ ողորտի տան եղաւ, այսու պատճառաւ. չարք Յուլիանոս եկն ի Բելասնոն գիւյ, եւ հրամայ(յ)եաց ի րաբեկեղանաշարաթն գամէն միս ի զոհից զեկացն վաճառել. եւ սուրբն թէ ողորտո՞ւ երեւեալ եպիսկոպոսի քաղաքին, ստաց զդուշաքոցանել զբրիտոնեայս, սակ թէ աւանդ է մեր այս շարաթս միս չուտել. եւ այս է որ պահուածն անուանի: Ձայս պահելով զբրիտոնեայն եւ յամաթ եղեալ թաղաւորն հրամայեաց յառաջին շարաթու աղուահացիցն յարենէ զոհիցն խառնել ի հայն եւ հաց զայն վաճառել, եւ այլ ուրեք հաց մի իշխեցցեն եփել: Դարձե(ա)լ նոյն վըկայ երեւեալ եպիսկոպոսին պատմեաց. եւ աստացեալ եպիսկոպոսն. Ձի՞նչ կերելն քրիստոնեայն. ասէ՞ վկայն. Կոլիբայ: Եւ ասացեալ. Ձի՞նչ է Կոլիբայն. եւ նա ասէ. Հատ խարչե(ա)լ, զի մի հայրն, ասէ, հառաջնով է սնուցե(ա)լ, մարն մեռե(ա)լ յետ ծնանելոյն զիս: Եւ այսպէս ապրեցան քրիստոնեայն ի շար հնարից թաղաւորին, եւ վասն այս երախտեաց ի տեղւոյն նմա տուն կարգեցաւ:

Եւ երկրորդ Ծարաթն Կիրգի, վասն ընթերցումածոցս կարգելոյ երախտեաց... յերուսաղէմ եւ յուլիակեաց եղեալ հանգեաւ ի Մարտի ԺԲ. սա էր ի Ժողովն Կոստանդինուպոլիս. սա եթոց զվիթ վարդապետութեան իւրոյ յիշատակ ինքեան եւ մեզ ի լուստաւորութիւն:

Երրորդ Ծարաթն Յոհաննու (չի տար պատ-

ճառը թէ ինչո՞ւ): Չորրորդն սուրբ Քառասնիցն յայտնի է պատճառն. Մարտի Թ զիսկէ չորրորդ տասանցն ի չորրորդ շարաթուն տուանմբ:

Հինգերորդ Ծարաթ սրբոյն Գրիգորի շարաթանքն, հինգեկոստան ամառք Քրիստոսի շարաթացե(ա)լ, եւ մէք զմեր պահաւք շարաթանք ընդ մեր հարն խառնեալ զնորայն յիշեցուցանելով Առաւմտոյ, ի զութ ամեմբ զոգորածն բնութիւն արարչին հաշտել ընդ մեզ: Դարձեալ լուսաթ թէ յաւուր Աշոտոյ առաջին թաղաւորի Բագրատուն(ւ)ոյ եւ Չարաթիայ պատրիարքի Հայոց, եկն զեռպան Լեւոնէ ի հոռոց կայսրել եւ ի Փոտոյ պատրիարքէ, անուն նորա Նիկիտ, եւ զրուցեաց թէ ծառայ ամ յասհաւ, ըրջի յեկեղեցին, եւ արք ի լիկեաց զմա զեւն ի սուրբն Ստիք, եւ ընկէց ի վերայ տապանի միոյ եւ աղաղակեալ ասէր. Սուրբ Լուսաւորիչ, սուրբ Հովհաննիս, սուրբ Գայանեայ: Եւ լուեալ թաղաւորն հրամայեաց յառաջ զտապանն, եւ զսին դ. Կղզով զրեալ, թէ ի սուրբ Գրիգորոյն Նշարացն է, եւ միան Հովհաննիս, եւ միան Գայանեայ: Հրամանաւ թաղաւորին եւ պատրիարքին կարգեցին զսուրբ զայն տուն. եւ էր աղուհացիցն հինգերորդ շարաթուն, Ծարաթն արք: Եւ լուեալ թաղաւորն եւ պատրիարքն, սահմանեցին յեկեղեցիս Հայ(յ)ատանեայ, զոր ասեն ի նմին աւուր զյարութիւն Ղազարի, եւ ի վեցերորդն Բոնիցեցն վասն գ. Երբորդ զարունջ: (Ձեռ. Տօնապատմաւ Ս. Ղազարի, թիւ 828, էջ 42-44):

Ա) Առաջին Շարաթ օրը կը տօնուի Թէոդորոս զօրավարի յիշատակը, որու ընթերցումները քառասորդաց կանոնին մէջ փոխադրուելէ առաջ՝ զոյութիւն ունեցած են Հայադիր կոչուած ճաշոցին մէջ. այս տեւակ ճաշոցներու նմոյշներէն մէկն է՝ Ս. Ղազարի թիւ 639 ԺԱ. զարու ճաշոցը, որ ունի «Մարդաց ԻԳ. Թէոդորոսի զօրավարին». կանոնս նոյն այս խորադիրով մտած է թիւ 169 երկաթադիր ճաշոցին մէջ. սակայն՝ ժամանակի ընթացքին պիտի ջնջուի «Մարդաց ԻԳ.» բացատրութիւնը, ու պիտի մնայ միայն «Թէոդորոսի զօրավարին»:

Զեռադիրներու մեծամասնութիւնը, ըսկըսեալ Հնարոյն ձեռագիրներու օրինակներէն, Թէոդորոսի տօնին համար կը նըշանակեն հետեւեալ ընթերցումները.

Ես. ԿԶ. 5.

Հոմ. Ը. 28-39.

Մարթ. Ժ. 16-22.

Սակայն՝ ասիկա չի մնար հաստատուն. այսպէս՝ 1356ի ճաշոցը Եսայիի մարգարէութեան փոխադրէն ունի Իմաս. Ը. 19-Թ. 5. թիւ 1132 ԺԴ. զարու ճաշոցը՝ Պօղոսի թուղթը ունի աւելի համառօտ (Ը. 28-30), 1441ի եւ 1455ի ճաշոցները ունին թէ՛ Եսայիի եւ թէ՛ Իմաստութեան զերբերը, 1444ի ձեռագիրը Իմաստութեան զերբէն ետք՝ ունի Ես. ԿԲ. 6-8:

Բ) Աւելի պարզ է երկրորդ Շարաթ օրուան ընթերցումներու կարգը, նուիրում Վիրեղ Երուսաղէմացիի յիշատակին: Հնարոյն ձեռագիրները մինչեւ ԺԴ. դար ունին միայն

Բ. Տիմ. Դ. 1-8.

Յովհ. Ժ. 11-16.

յաջորդաբար կատարուած են յաւելումներ. այսպէս՝ 1356ի եւ 1441ի ճաշոցները կ'աւելցեն Առակ. ԺԱ. 2-11. մինչ 1423ի ճաշոցը Ես. ԿԱ. 3-6. իսկ ԺԵ. զարու ինչ ինչ ձեռագիրներ (թիւ 813, 1995) կ'աւելցեն թէ՛ Առակաց եւ թէ՛ Եսայիի մարգարէութիւնը:

Գ) Երկրորդ եւ երրորդ Շարաթ օրուան, Կիրիլի եւ Յովհաննէս Երուսաղէմացիի տօներու ընթերցումները, նախապէս զոյութիւն ունեցած են Հոռոմադիր կոչուած ճաշոցին մէջ ուրիշ անցած են Երուսաղէմեան հին խմբագրութեան Քառասորդաց կանոնին մէջ. Կիրեղի յիշատակը նշանակուած է «Մարտի ամսոյ ԺԸ», իսկ Յովհաննէս «Մարտի ամսոյ ԺԹ». նոյն այս խորագիրները պահուած են Ս. Ղազարի թիւ 169, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի թիւ 121 երկաթադիր ճաշոցներուն մէջ:

Յովհաննէս Երուսաղէմացիի տօնին համար, Հնարոյն ճաշոցներու մէջ չենք գտներ յատուկ կանոն մը, այլ լոկ «Կիրեղի կարգա» կամ «Նոյն կատարի որ եւ Կիրեղին յիշատակին» խորագիրը: Սակայն՝ ժամանակի ընթացքին կը ձեւանան զանազան կանոններ, հաւանաբար տարբերու համար Կիրեղի կանոնէն: Այսպէս՝ 1356ի եւ 1432ի ճաշոցները ունին.

Ես. ԿԱ. 3-6.

Երբ. ԺԳ. 7-9.

Յովհ. ԺԶ. 33-ԺԷ. 8.

1455ի ճաշոցը ունի.

Բարուր. Դ. 21-24.

Հոմ. Ը. 12-17.

ՂԱ. Թ. 23-26.

1423ի ճաշոցը Յովհաննէս Երուսաղէմացիի կանոնին ստորին լուսանցքին վրայ կը նշանակէ երկու տարբեր սուրբերու անուններ, որոնք կը տօնուէին նոյն օրուան սուրբերուն հետ, այսինքն «Նա Արդիւու եպիսկոպոսի եւ Շմաւոնի Հայրապետի եւ ամենայն արեւելեան մարտիրոսաց», ու կը ներկայացնէ մեղի ոչ թէ Յովհաննէս Երուսաղէմացիի աւանդական ընթերցումները, այլ Շմաւոնի եւ Բարդիւղոյի կանոնը (համա. Զեռ. թիւ 639, թղ. 12բ²).

Բարուր. Դ. 21-24.

Բ. Կորնթ. Դ. 1-6.

Յովհ. Ժ. 11-16.

1353-42

նոյն այս կանոնին տարբերակները կարելի է համարել ուրիշ երկու խմբադրույթիներ, պահուած 1441 եւ 1444 տարիներուն դրուած ճաշոցներու մէջ. եւ են.

Ա. Առկ. ԺԳ. 4-23.

Բարուք. Դ. 21. Եղկ. ԺԲ. 17-19.

Բ. Կորնթ. Դ. 1-9.

Յովհ. Թ. 39 - Ժ. 10.

Բ. Բարուք. Դ. 1-6.

Բ. Կորնթ. Դ. 1-11.

Յովհ. Ժ. 11-16:

Դ) Քառասնորդայ սուրբերու ամէնէն հին կանոնը Հորբորդ Շարաթ օրուանն է, այսինքն՝ Սեբաստիոյ քառասուն մանուկներունը: Նորապոյն ուսումնասիրութեան մը համաձայն³⁰, Ե. դարուն արդէն իսկ կար անոնց տօնակատարութիւնը Երուսաղէմի մէջ, եւ իրապէս հնագոյն խումբի Երուսաղէմեան ճաշոցներու մէջ կը գտնենք Քառասնից յատուկ կանոն մը՝ Քառասնորդայ կանոնէն զուրս: Գրեթէ բոլոր ձեռագիրները նոյն ձեւով կ'աւանդեն Քառասնից ընթերցուածները. ոմանք՝ կ'աւելցնեն Իմաստութեան դերքը, ահա պատկերը.

Իմաս. Գ. 1-8.

Ես. ԵԳ. 1-2.

Եփս. 2. 10-17.

Մատթ. ԺԳ. 43-52.

կարգ մը ձեռագիրներ կը յաւելուն նոր ընթերցուած մըն ալ. Նաոււ. Բ. 3-4:

Ե) Հինգերորդ եւ վերջին սուրբի տօնը Գրիգոր Լուսաւորիչինն է: ԺԲ. դարու հայադիր ամիսներով ճաշոցը ունի երկու կանոններ Ս. Գրիգորի համար. «Սահմի Ժ. Սրբոյն Գրիգորի էյն ի վերապէն», եւ «Տրէ Ժ. Գիւտ նշխարաց սրբոյն Գրիգորի»: Ճաշոցներու կազմաւորման ժամանակ, երբ Քառասնորդայ հինգերորդ Կիրակին սահմանուած է Ս. Գրիգորի, որդեգրուած է Հայադիր ճաշոցի ա'յն կամ ա'յն կանոնը: Այսպէս՝ Ս. Ղազարի թիւ 169 եւ Երուսաղէմի թիւ 121 երկաթագիր ճաշոցները՝ Քառասնորդայ մէջ կը տօ-

նեն «Գրիգորի Լուսաւորիչին էյն ի վերապէն», եւ ունին

Իմաս. Ե. 1-8.

Ես. Ե. 20 - ԿԱ. 7.

Երբ. ԺԳ. 17-21.

Մատթ. ԺԹ. 27-29.

Աւելի ուշ՝ Ս. Գրիգորի տօնին համար կը յայտնուի նոր կանոն մը, առանց յատուկ վերնագրի, մինչ նոյնը հայադիր ճաշոցին մէջ կը կարգադրուի «Գիւտ նշխարաց սրբոյն Գրիգորի»

Իմաս. Դ. 7-15.

Գործ. Ի. 25-32.

Յովհ. Ժ. 11-16:

Ժամանակի ընթացքին կը մոռցուին երկու կանոններն ալ ու կ'ընդհանրանայ երբորդ կանոն մը, ու ձեռագիրներու ալ խորագրերն կը ստանան նոյնաձեւութիւն մը. «Մուտն ի վերապէն»: Այս երբորդ կանոնին ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է.

Իմաս. Ա. 15, Բ. 12-22, ԺԶ. 10,
13, Ե. 1-8.

Միքիւ. Է. 7-10.

Փիլ. Ա. 12-21.

Մատթ. ԺԵ. 24-27.

կամ Յովհ. ԺԵ. 17-25:

Կիրակի օրուան ընթերցուածներու մասին արդէն մասամբ ակնարկեցինք թէ երեւան ելած են ԺԱ. դարուն կամ անկէ քիչ առաջ. սակայն՝ կ'անդիտանանք առանց հեղինակը կամ խմբագիրը:

Քառասնորդայ վեց Կիրակի օրերը՝ իւրաքանչիւր օրուան համար ունին երեք ընթերցում. Եսայիի մարգարէութիւնէն, Պօղոսի թուղթերէն եւ հուսկ՝ Աւետարանի հատուած մը³¹: Հինգն ի վեր այս ըն-

30. Հմմտ. A. RENOUX, «Le codex Arménien Jérusalem 121», Patrologia Orientalis, Tome XXXV, fasc. 1, n° 163, p. 36-40.

31. Քառասնորդայ Կիրակի օրերու ընթերցումներու ցանկը հետեւեալն է.

Ա. Ես. ԵԲ. 1-14.

Հոմ. ԺԳ. 11 - ԺԴ. 25.

Մատթ. 2. 1 - 21.

թերցումները ունեցած են նոյն ընդարձակութիւնը, որոնց վրայ ժամանակի ընթացքին աւելցած են առաւօտեան ժամանացութեան Աւետարանի հատումները³² :

Ձեռագիր Տօնապատճառները շատ դեղեցիկ կերպով կը ներկայացնեն իւրաքանչիւր ընթերցումի պարունակութիւնը, ու վերջերս՝ Ռընու տուաւ անոնց նոր ու իրապաշտ մեկնութիւնը³³ : Առաջին երեք Կիրակիներու ընթերցումները՝ կոչ մըն են քրիստոնէական կեանքի վերանորոգումի. կոչ մը Աստուծոյ՝ Եսայիի մարգարէութեամբ, Պօղոս առաքելի խորհրդածութիւններով եւ Քրիստոսի խօսքերով : Յաջորդ երեք Կիրակիները նուիրուած են Քրիստոսի երկրորդ դալուստին, այսինքն՝ սպասում մըն են Մեսիային, իրը Չատիկ մը յաւիտեական :

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւոր հարստութիւններէն մէկն է Ճաշոցը. հարստութիւն մը

զոր ճօնացուցած ու անուցած է երկար դարեր՝ հայ ժողովուրդը : Մաս առ մաս քննեցինք ճաշոցի Քառասնորդաց ընթերցումները, որոնք ձեւացած են դանդաղ ընթերցումներով, եւ որոնք հրաշլի կերպով համադրուած են միասին : Երախտներու 19 ընթերցումները կ'ուսուցանեն մեզի հաւատքի ճամարտութիւնները. բուն Քառասնորդաց ընթերցումները կը անուցանեն մեր մէջ ապաշխարութեան հոգին, պատրաստելով մեզ Մեսիային մերձակայ դալուստին. Կիրակի օրուան ընթերցումները կ'արծարծեն մեր մէջ՝ անդեմական կեանքի յոյսը, իսկ Շաբաթ օրերու սուրբերու յիշատակը՝ կը հանդիսանայ կենդանի օրինակը ճամարտ քրիստոնեայի մը կեանքին :

Այս հրաշլի դանձը՝ որ ժառանգութիւնն է առաջին դարերու քրիստոնեայ Եկեղեցիին, միայն Հայ Եկեղեցին է որ ամբողջութեամբ պահած է դայն իր ծոցին մէջ :

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

- Բ. Ես. ԼԳ. 2 - 22.
Հոմ. ԺԲ. 1 - ԺԳ. 10.
Մտթ. Ե. 15 - 45.
Դ. Ես. ԾԴ. 11 - ԾԵ. 13.
Բ. Կորնթ. 2. 1 - 18.
Ղկ. ԺԵ. 1 - 32.
Դ. Ես. ԾԶ. 1 - ԾԷ. 21.
Եփս. Դ. 17 - Ե. 14.
Ղկ. ԺԶ. 1-31.
Ե. Ես. ՀԵ. 8-25.
Փիլ. Դ. 1 - Դ. 9.
Ղկ. ԺԷ. 20 - ԺԸ. 14.
Ջ. Ես. ԿԶ. 1-24.

- Կող. Բ. 8 - Գ. 17.
Մտթ. ԻԲ. 34 - ԻԳ. 39:

32. Քառասնորդաց Կիրակի օրերու առաւօտեան ժամերգութեան աւետարաններու ցանկը հետեւեալն է.

- Ա. Մտթ. 2. 22 - Է. 27.
Բ. Ղկ. Դ. 42 - Ե. 11.
Գ. Ղկ. 2. 12-49.
Դ. Ղկ. ԺԲ. 32-48.
Ե. Մկ. ԺԳ. 1-37.
Ջ. Ղկ. ԻԱ. 5-38:

33. Հմմտ. A. RENOUX, «Les lectures qudragésimales...», p. 239-240.